

0232 ლიტერატურა და ლინგვისტიკა LITERATURE AND LINGUISTICS**ქართველური ენები თეოდორ იანკოვიჩ დე მირიევის ლექსიკონში****თამარიკო ზარანდია****აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი****ქუთაისი, საქართველო****E-mail: tamar.zarandia1990@gmail.com****რეზიუმე**

სტატიაში განხილულია თეოდორ იანკოვიჩ დე მირიევის ლექსიკონი „ყველა ენისა და კილოს შედარებითი ლექსიკონი, დალაგებული ანბანთრიგზე“, რომლის ოთხი ტომი გამოვიდა სანქტ-პეტერბურგში 1790-1791 წლებში. ამ ლექსიკონში შეტანილია 272 ენისა და კილოს 60000-ზე მეტი ლექსიკური ერთეული, რითაც მნიშვნელოვან ადგილზე თავის უშუალო წყაროსა და წინამორბედს, პ. ს. პალასის ლექსიკონს (1787; 1789). თუმცა, როგორც ჩვენმა კვლევამ აჩვენა, ქართველური ენების (ქართული, მეგრული და სვანური) წარმომადგენლობითობის მხრივ (როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი მონაცემებით), მათ შორის არანაირი სხვაობა დასტურდება. თ. იანკოვიჩ დე მირიევის ლექსიკონს მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს ქართველურ ენათა შესწავლისა და დოკუმენტაციის თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: ქართველური ენები, ლექსიკა, შედარებითი ლექსიკონი.

შესავალი

ნაშრომში ვმსჯელობთ თეოდორე იანკოვიჩ დე მირიევის მიერ შედგენილი ლექსიკონისა და მასში შესული მასალების შესახებ. რადგანაც სტატია აღნიშნული ლექსიკონის მრავალ სხვადასხვა ასპექტს შეეხება, საკვანძო მისაღებად, თუ თავდაპირველად მისი შემდგენლის ვინაობისა და მოღვაწეობის შესახებ ვიტყვი ორიოდ სიტყვას. ეს თავისთავადაც საინტერესოა და, ამასთანავე, ჩვენი აზრით, ამგვარი მონაცემები განსახილველი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომის აკვარზეც გასცემს პასუხს ზოგიერთ, ლოგიკურად გაჩენილ კითხვას, რის გარეშეც თვით მიმოხილვითი ნაწილიც კი არასრული იქნება. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც განსახილველი ნაშრომის შემდგენლისა თუ რედაქტორის ვინაობა არსებითადაა დაკავშირებული მის ფორმასთან, შინაარსთან და კიდევ მრავალ და მრავალგვარ საგულისხმოდ ასპექტთან, რომელთა განაღობა განზრახული გვაქვს ამ ნაშრომში.

ძირითადი ნაწილი

თეოდორე იანკოვიჩ დე მირიევი დაიბადა 1741 წლის 17 აპრილს სერბეთის ქალაქ ნოვი სადთან ახლოს მდებარე დაბა სრემსკა კამენიცაში. დაწყებითი განათლება მან მშობლიურ დაბაში მიიღო, რის შემდეგაც სწავლა განაგრძო კარლოვიცის სლავურ-ლათინურ სკოლაში. მომავალში მან ჩააბარა ვენის უნივერსიტეტში, სადაც სწავლობდა იურისპრუდენციას, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებს, ფილოსოფიასა და პოლიტოლოგიას. 1782 წელ რუსეთის იმპერატორმა ეკატერინე II-მ იანკოვიჩი მიიწვია რუსეთში განათლების რეფორმის განსახორციელებელ ღონიძირებებში მონაწილეობის მისაღებად. იგი დათანხმდა ამ შეთავაზებას და აქტიურად ჩაება რუსეთის იმპერიის საგანმანათლებლო და აკადემიურ საქმიანობებში. თუკი რაიმე დაწერილა მის შესახებ მე-19 საუკუნისა და შემდგომი პერიოდის რუსულენოვან სამეცნიერო გამოცემებში, ეს, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ მის მონაწილეობას ეხება სასკოლო რეფორმასთან დაკავშირებულ ღონისძირებებში, რაც, როგორც ჩანს, საკმაოდ წარმატებული ყოფილა. მის შესახებ რუსეთში მონოგრაფიაც კი გამოიცა, რომლის მთავარი თემა რუსეთის იმპერიაში სახალხო სკოლების გახსნა და გამართვა იყო (ვორონოვი 1858). თ. იანკოვიჩ დე მირიევი გარდაიცვალა 1814 წლის 22 მაისს ქალაქ სანქტ-პეტერბურგში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იანკოვიჩის სახელი სწორედ განათლების საკითხთა ორგანიზების სფეროსთანაა ასოცირებული, ხოლო მისი ყველაზე ცნობილი ნაშრომები სასკოლო სახელმძღვანელოებია.

თუ ქართულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურას გადავხედავთ, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ იმ იშვიათ შემთხვევებშიც კი, როდესაც ამა თუ იმ ნაშრომში იანკოვიჩის სახელია ნახსენები, საუბარი იმდროინდელი სასკოლო განათლების საკითხებს ეხება და არა ლექსიკოგრაფიას. ასე, მაგალითად, ს. დანელია (1941, გვ. 312) წერს: „აღსანიშნავია აქ ერთი სერბიელი პედაგოგი იანკოვიჩ-დე-მირიევი, რომელიც 1782 წელს ეკატერინე II მოიწვია რუსეთში სასკოლო საქმეების მოსაგვარებლად და რომლის დაწვრილებით შედგენილ ინსტრუქციაში მასწავლებლებს აკრძალათ: ზავშეების ცემა. ყურების აწევა,

მუხლებზე დაჩოქება, თმების მოწიწვა, გინება ასეთი სიტყვებით, როგორცაა „ვირო“, „მბეცო“, „ვირის ყურებო“ და სხვ. სამწუხაროდ, იანკოვიჩის ჰუმანურ ცდას დიდი ნაყოფი არ გამოუღია.“ მასზე იმავე სახის ინფორმაციას ვაწყდებით სხვაგანაც; ასე, მაგალითად, „1802 წელს ქალაქ თბილისში დაარსდა ორკლასიანი დაწყებითი სასწავლებელი, სადაც ისწავლება: ქართული ენა, რუსული ენა, არითმეტიკა, გრამატიკა, საღვთო სჯული, ისტორია (საეკლესიო და სამოქალაქო), გეოგრაფია, ხატვა, სნეობა (“დარიგებანი ადამიანისა და მოქალაქის მოვალეობათა შესახებ” – ეს წიგნი მიეწერება ავსტრიელ სერბს თ. იანკოვიჩ დემირიევოს, რომელიც 1782 წელს ჩამოვიდა რუსეთში ეკატერინე I-ის მოწვევით განათლების ახალი სისტემის შესაქმნელად. ამავე წელს შეადგინეს “რუსეთის იმპერიაში სახალხო სასწავლებელთა დაწესების გეგმა“, ხოლო 1786 წელს “რუსეთის იმპერიის სახალხო სასწავლებელთა წესდება“)“ (გაფრინდაშვილი 2005, გვ. 28). აღნიშნული სულაც არ გახლავთ გასაკვირი, რადგანაც, როგორც ზემოთ ვთქვით, მისი სახელი უმეტესწილად რუსეთის იმპერიაში სახალხო სკოლების ორგანიზებასთან ასოცირდება.

ქართველურ ენათა ლექსიკოგრაფიური დოკუმენტირების ისტორიისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში არსადაა ნახსენები და განხილული იანკოვიჩის ლექსიკონი ისევე, როგორც ქართველურ ენათა შესწავლის ისტორიის შესახებ არსებულ რომელიმე გამოკვლევაში ან სახელმძღვანელოში, თუ არ ჩავთვლით ნატალია ორლოვსკაიას მონოგრაფიას (1965), რომელშიც მხოლოდ სქოლიოში ჩატანილი შენიშვნაა მოწოდებული ამ საკითხზე (ამ შენიშვნას ქვემოთ დავიმოწმებთ), და ზაალ კიკვიძისა და ლევან ფაჩულიას ბოლოდროინდელ ნაშრომებს (2021; 2023), რომლებშიც, როგორც ავტორები აცხადებენ, შეგნებულადაა უგულებელყოფილი თ. იანკოვიჩ დემირიევოს ლექსიკონი, რადგან იგი თავისი წინამორბედისაგან, უშუალო წყაროსაგან განსხვავებულ მასალას არ წარმოგვიდგენს კავკასიური ენების შემთხვევაში. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული ვითარება საყურადღებო ფაქტია, რის შესაძლო გამომწვევ მიზეზებზე ქვემოთ ვისაუბრებთ, თუმცა, თავისთავად ცხადია, რომ ეს გარემოება ჩვეულებრივზე მეტ პასუხისმგებლობას გვაკისრებს, რადგანაც, წინამორბედთაგან განსხვავებით, ჩვენ კი არ ვუგულებელყოფთ მას, არამედ, მიუხედავად მისი არაორიგინალურობისა, ვაპირებთ არსებითად განვიხილოთ მთლიანობაშიც, როგორც წარსული დროების ლექსიკოგრაფიული წყარო, და, კერძოდ, მასში წარმოდგენილი ქართველურ ენათა ლექსიკური მასალა.

ყურადღებას უნდა მიექცეს ცალკეული ლექსიკოგრაფიული ნაშრომების ურთიერთმიმართების სხვადასხვა ასპექტს, განსაკუთრებით იმას, რაც ეხება წყაროთა ურთიერთმიმართებას. თუ ამ პრიზმაში განვიხილავთ პ. ს. პალასისა და თ. იანკოვიჩ დემირიევოს ლექსიკონებს, აუცილებლად უნდა ვახსენოთ ის მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ ეს უკანასკნელი (იანკოვიჩ დემირიევი 1790-1791) პირველის (პალასი 1787; 1789) უშუალო გაგრძელებად იყო ჩაფიქრებული; ისინი ფაქტობრივად ერთ ნაშრომად იყო ნაგულისხმევი. აღნიშნულის დადასტურებად უთუოდ გამოდგება ის თვალსაჩინოება, რომ პ. ს. პალასი თავის ორტომულს „პირველ განყოფილებას“ (отделение первое) უწოდებს; ეს გაცხადებულია ორივე ტომის თავფურცელზე, რაც იმას გულისხმობდა, რომ მომდევნო ტომები ამავე ნაშრომის ორგანული ნაწილები უნდა ყოფილიყო. ამასთანავე, აუცილებლად საყურადღებოა ისიც, რას აცხადებს პ. ს. პალასი თავისი ლექსიკონის პირველი ტომის წინასიტყვაობაში: „ზოგიერთი გვიან გამოგზავნილი ევროპული და აზიური კილო დამატების ნაცვლად დაიბეჭდება მეორე ნაწილში, ხოლო აფრიკული და ამერიკული ენები კი შევა მეორე განყოფილებაში“ (პალასი 1787, გვ. II). ამ წინასიტყვაობაშიც ცალსახადაა გაცხადებული გამოცემის ორგანიზატორთა გეგმა, რომ ისინი ერთი ლექსიკონის სხვადასხვა ტომი იქნებოდა. აღნიშნული გარემოება თავის გამოხატულებას ჰპოვებდა სამეცნიერო ლიტერატურაშიც, სადაც თ. იანკოვიჩ დემირიევოს რედაქტორობით გამოსულ ოთხტომულს „მეორე რედაქციას“ უწოდებს არაერთი ავტორი (იხ., მაგალითად, იაგიჩი 1920, გვ. 72). ასევეა ზოგიერთი სხვა რუსულენოვანი ავტორის ნაწერებშიც, მაგალითად, ზემოთ უკვე დამოწმებულ ა. ვორონოვთან (1858) და ი. გროტთანაც (1877). ეს უკანასკნელი იმ იშვიათ ავტორთა რიცხვს განეკუთვნება, რომელიც მეტ-ნაკლებად ვრცელ ინფორმაციას აწვდის მკითხველს თ. იანკოვიჩ დემირიევოს ლექსიკონზე მუშაობის პერიპეტეიებისა და მისი გამოცემის შემდგომი მოვლენების შესახებ. იაკობ გროტი ამბობს, რომ მას შეიძლება ვუწოდოთ ლექსიკონის მეორე გამოცემა, რადგანაც პირველის გამოქვეყნების შემდეგ რედაქციას მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან კვლავაც მოეწოდებოდა ახალი ლექსიკოგრაფიული მასალები; როგორც აღმოჩნდა, ახალი ნიმუშების შეტანისა და მთლიანი ლექსიკოგრაფიული მასალის განსხვავებულად დალაგების სურვილი ეკატერინე II-ს გამოუთქვამს: „თავისი შრომის სრულყოფილებისათვის ზრუნვისას იმპერატრიცამ იხემა, რომ მასალა დალაგებულიყო ანბანთრიგზე და შეესებულებოდა აფრიკისა და ამერიკის ენების მონაცემებით, რომლებიც მანამდე არ იყო შეტანილი“ (გროტი 1877, გვ. 439).

ცხადზე უცხადესია, რომ პ. ს. პალასის ორტომეული „საყოველთაო შედარებითი ლექსიკონი“ თ. იანკოვიჩის ოთხტომეულის უშუალო წყაროა. ეს მნიშვნელოვანი და ამოსავალი მონაცემია. გასარკვევია მათი ურთიერთმიმართების კონკრეტული დეტალები. სწორედ ამ მიზნით ვეცდებით, წარმოვადგინოთ, კერძოდ რა იყო საერთო და განსხვავებული ამ ორ ნაშრომს შორის, რომლებიც, მიუხედავად მათს შორის არსებული სისხლხორცეული კავშირისა, მაინც ორ, დამოუკიდებელ ლექსიკოგრაფიულ რესურსს წარმოადგენს, რაც ლოგიკურად განაპირობებს ამგვარი შედარების უსათუო აუცილებლობას. როგორც ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, ეს მრავალ კითხვას გასცემს პასუხს და მრავალ ასპექტს მოჰყვანს ნათელს.

გამოცემის ორგანიზატორების მიერ თავდაპირველად დაგეგმილი იყო, რომ ამ პროექტსაც, ესე იგი ლექსიკონის „მეორე გამოცემასაც,“ პეტერ სიმონ პალასი უხელმძღვანელებდა, მაგრამ იგი ჩამოაშორეს ამ პროექტს და ეს საქმე მიანდეს კიდევ ერთ უცხოელს, თეოდორ იანკოვიჩ დე მირიევოს, რომელიც რუსეთში მოწვეული იყო სახალხო განათლების დარგის გასამართავად. სამწუხაროდ, ამ პროექტზე მისი მუშაობის კონკრეტული დეტალები არ არის (ან, უფრო სწორად, ნაკლებადაა) ცნობილი, თუმცა აშკარაა, რომ იგი დიდი მონდომებითა და ენერგიით შეუდგა მუშაობას. აღნიშნულის დასტურია ის, ფაქტი, რომ 1790 წელს (ე. ი. პალასის რედაქციით შედგენილი ლექსიკონის მეორე ტომის გამოქვეყნებიდან (1789) ერთი წლის თავზე) მან გამოსცა ახალი რედაქციის პირველი ტომი, რომლის სათაური იყო *Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный. Часть первая. А-Д*. მისი სიბეჯითის კიდევ ერთი დამადასტურებელია ის ფაქტი, რომ მომდევნო, 1791 წელს ლექსიკონის დანარჩენმა სამმა ტომმაც იხილა დღის სინათლე.

თავისთავად ცხადია, რომ თ. იანკოვიჩ დე მირიევოს ოთხტომეული ნაშრომის უშუალო წყარო იყო პ. ს. პალასის ლექსიკონი. აქვე აუცილებლად უნდა მოვფინოთ შუქი იმასაც, რა განსხვავებები არსებობდა მათს შორის. ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტს წარმოადგენს მასალის მოცულობა. პალასის ლექსიკონში შეტანილ იყო 200 სხვადასხვა იდიომის მასალა, ხოლო იანკოვიჩისაში – 279. უნდა დავაზუსტოთ: ეს იმას არ ნიშნავს, რომ 79-ით მეტი ენის ლექსიკური ერთეულებია შეტანილი იანკოვიჩის ნაშრომში. საქმე იმაშია, რომ აქ ამოღებულია წინა გამოცემაში დამოწმებული 7 ენის მასალა; ეს იმას ნიშნავს, რომ, საბოლოოდ, იანკოვიჩის ლექსიკონში 72 ახალი ენის ლექსიკური ნიმუშებია წარმოდგენილი. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა აფრიკისა და ამერიკის ენებია. ეს ერთგვარი რაოდენობრივი განზომილებაა მათ შორის არსებული სხვაობისა. მეორე მნიშვნელოვან ასპექტს წარმოადგენს აგებულებითი მხარე: თუ პალასთან მეთაური სიტყვები რუსული იყო, რომლებიც იდეოგრაფიული პრინციპით იყო დალაგებული, იანკოვიჩთან, როგორც ეს მისი შრომის სათაურიდანაც ჩანს, ყველა ენისა და კილოს ყველა სიტყვა გადმოცემული იყო კირილური დამწერლობით და შესაბამისად დალაგებული ანბანთრიგზე (ამ ლექსიკური ერთეულების რაოდენობა 60000-ს აჭარბებს). ი. გროტი გვამცნობს, რომ ამ თავისებურების გამო აღნიშნული ნაშრომი თავის წინამორბედზე მეტად უსარგებლო იყო გამოყენებისათვის, რის გამოც ეკატერინე II-მ იგი ცივად მიიღო. დაბეჭდილი 1000 ეგზემპლარიდან რამდენიმე გაუჩუქებიათ, ხოლო დანარჩენები დიდხანს დებულა კანცელარიაში. თ. იანკოვიჩ დე მირიევოს გარდაცვალების შემდეგ ლექსიკონი გასაყიდად გაუტანიათ; ოთხტომეული კომპლექტი იყიდებოდა საკმაოდ იაფად – 10 რუბლად (გროტი 1877, გვ. 440). ამით ავტორი ხაზს უსვამს ლექსიკონის არაპოპულარობას, რაც საბაზრო რეალობაშიც აისახა.

როგორ არის დალაგებული ლექსიკური ერთეულები ამ ლექსიკონში? თითოეული სიტყვა-სტატია შედგება სამი ნაწილისაგან (სვეტისაგან): მარცხნიდან პირველ სვეტში მოცემულია კირილური ანბანით ტრანსლიტერირებული სიტყვა ამა თუ იმ ენისა, მის მარჯვნივ მოცემულია ამ სიტყვის რუსული თარგმანი, უკიდურეს მარჯვენა სვეტში კი მოცემულია იმ ენისა თუ კილოს სახელწოდება, რომელსაც განეკუთვნება მოცემული სიტყვა. ბუნებრივია, რომ, პალასის გამოცემისაგან განსხვავებით, აქ ენებს არ აქვს მინიჭებული ნომრები, რაც, ბუნებრივია, ართულებს ლექსიკონის პრაქტიკული მიზნებით გამოყენებას. ისიც უნდა ითქვას, რომ არც სამეცნიერო თვალსაზრისით მისი აღწერა-ანალიზია ადვილი.

ყურადღების ღირსია გამოცემის ბოლო ნაწილში წარმოდგენილი „შენიშვნები.“ აღსანიშნავია, რომ აქ მოცემულია სახელმძღვანელო მითითებები ამა თუ იმ ბგერის წარმოთქმისათვის. თავისი წინამორბედისაგან (ვგულისხმობთ პ. ს. პალასის ლექსიკონს) განსხვავებით, აქ უკვე ჩნდება დიაკრიტიკული ნიშნებიც, რაც უთუოდ წინგადადგმული ნაბიჯია, რადგან მათი საშუალებით ხერხდება კირილური ანბანის მისადაგება სხვადასხვა ენაში არსებული ბგერების უფრო ზუსტად გადმოსაცემად. აი, ეს მითითებები:

1. სიმოკლის ნიშანი (˘), წარმოითქვას სწრაფად და მოკლედ;
2. გამყოფი ნიშნის (-) შემთხვევაში შევაკავოთ ხმა;

3. ასო-ნიშანი Θ წარმოითქვას ისე, როგორც მას ბერძნები და ინგლისელები წარმოითქვამენ;
4. უკრაინულ კილოებში ასო-ნიშანი χ უნდა წარმოითქვას როგორც χ , ხოლო, სადაც გვაქვს χ , $\dot{\chi}$ და $\ddot{\chi}$, უნდა წარმოითქვას შუალედური χ -სა და $\dot{\chi}$ -ს შორის;
5. ასო-ნიშნები Ξ და ξ , რომელთა თავზე ორი მახვილია, უნდა წარმოითქვას როგორც გერმანული ξ ან ფრანგული ξ ;
6. ასო-ნიშანი \ddot{u} , რომელსაც აქვს ორი მახვილი, უნდა წარმოითქვას როგორც გერმანული \ddot{u} ან ფრანგული u ;
7. როდესაც Γ და X' ასო-ნიშნებთან მიმდებარე ნიშანი ზემოთაა (ე. ი. აპოსტროფა – თ. ზ.), ისინი უმდა წარმოითქვას ხორხისმიერად;
8. თუკი თანხმოვან ასო-ნიშანს უზის მახვილი, იგი დაგრძელებულად უნდა წარმოითქვას (იანკოვიჩ დე მირიევი 1790, გვ. 365-366).

ნამდვილად ვერ ავუვლით გვერდს იმ ფაქტს, რომ პალასის ლექსიკონისაგან განსხვავებით იანკოვიჩ დე მირიევის ოთხტომეულში ფონეტიკური მრავალფეროვნების უფრო ადეკვატური ასახვის მცდელობა გვაქვს, რის თვალსაჩინოებასაც წარმოადგენს დიაკრიტიკული ნიშნების შემოტანა ბგერათა სიგრძე-სიმოკლის, ასევე კბილთაშორისი, ხორხისმიერი და უმლაუტიანი ბგერების აღსანიშნავად. მიუხედავად ამისა, „ამ რეკომენდაციებს ფრაგმენტული ხასიათი აქვთ და ვერ გადმოსცემენ ყველა ენის თვისებასა და მრავალფეროვნებას“ (კამინსკაია 2017, გვ. 366). ჩვენი მხრივ, უნდა დავსძინოთ, რომ, არათუ ამ ლექსიკონში დამოწმებული ყველა ენის, არამედ არც მხოლოდ კავკასიური ან თუნდაც მხოლოდ ქართველური ენების ფონეტიკურ თავისებურებებია ადეკვატურად ასახული. როგორც პირველ თავში აღვნიშნეთ, ეს არც პალასის ორტომეულში იყო მიღწეული; არც იანკოვიჩის ნაშრომში გვაქვს ამ მხრივ რაიმე, საგრძნობლად წინგადადგმული ნაბიჯი.

თეოდორ იანკოვიჩის რედაქციით გამოსულ ოთხტომეულ ლექსიკონში ქართველური ენების მასალა იმავე მოცულობითაა წარმოდგენილი, როგორც მის წინამორბედსა და უშუალო წყაროში. დაზუსტებულად შეიძლება ითქვას, რომ მეორეში არ არის შეტანილი პირველისაგან განსხვავებული ერთი ლექსიკური ერთეულიც კი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მთავარი განსხვავება ამ ორ ლექსიკონს შორის სწორედ ამ ერთეულების დალაგების პრინციპია. რადგანაც იანკოვიჩმა 272 ენის 60000-მდე სიტყვა ერთიან სიაში მოაქცია და ასე განალაგა ანბათრიგზე, რომელიმე ცალკეული ენისა თუ ენათა გენეტიკური დაჯგუფების ლექსემათა პოვნა და დოკუმენტირება უზარმაზარ, თანაც არარაციონალურ შრომას და ძალიან დიდ დროს მოითხოვს. ჩვენ ეს შრომა გავწიეთ, რათა ხელთ გვექონოდა თვალსაჩინო მასალა წყაროთა ურთიერთმიმართების ნათელი და მკაფიო სურათის წარმოსაჩენად. ჩვენი აზრით, ოდენ გამონათქვამები (ვგულისხმობთ გამონათქვამებს სათანადო თვალსაჩინო მასალის წარმოდგენის გარეშე) კარგ სამსახურს ვერ გაუწევს სამეცნიერო სჯა-ბაასს იმისათვის, რომ, რაც შეიძლება, ობიექტურად გავიაზროთ არსებული ვითარება. კიდევ ერთხელ უნდა გავაკეთოთ სათანადო განმარტებები გლოსონიმების შესახებ. ენათა სახელწოდებების საკითხში ცალსახა მიმართებების დადგენა არსებითი ნაწილია ამ სახის მასალის გაანალიზებისას. აი, რად წერს ზ. კიკვიძე ზემოაღნიშნული პრობლემის შესახებ: „ადამიანები მათ (ენათა სახელწოდებებს), ალბათ, აღიქვამენ, როგორც მზა მოცემულობას და ამიტომაც სარკვევიც თითქოს აღარაფერია. არადა, ისტორიულ, ეთნოგრაფიულ, პოლიტოლოგიურ, პოლიტიკურ თუ სხვა სახის ტექსტებში არცთუ იშვიათად ვკითხულობთ მათ შესახებ. აქვე ჩანს, რომ საკამათო ბევრია; მეტიც, ენათა სახელწოდებები სხვადასხვა სახის მანიპულაციისათვისაც კი გამოიყენება“ (კიკვიძე 2024: 89). ამგვარად, თეოდორ იანკოვიჩ დე მირიევის ლექსიკონში შეტანილია სამი ქართველური ენის ლექსიკური ნიმუშები; ესენია: ქართული, მეგრული და სვანური. თავისი წინამორბედის მსგავსად, მათს აღსანიშნავად იანკოვიჩი იყენებს შემდეგ გლოსონიმებს: *карталинский*, *имиретинский*, *сванетский*. სამივე ერთეული მეტ-ნაკლებად შეუსაბამოა. რაც შეეხება პირველ მათგანს (*карталинский*), საქმე იმაშია, რომ ეს სიტყვა სინამდვილეში ნიშნავს „ქართულს“, მაშინ როცა ლექსიკონში იგი ქართულის მნიშვნელობით გამოიყენება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყველა ის ლექსიკური ერთეული, რომელიც მონიშნულია როგორც *карталинский*, მთლიანად ქართული ენის კუთვნილებად განიხილება და არა მისი რომელიმე კილოსა. შემდეგი გლოსონიმი (*имиретинский*) ყველაზე პრობლემურია, მეტიც, შეცდომაში შემყვანია; ამის მიზეზი ის არის, რომ იგი, ჩვეულებრივ, ქართული ენის ერთ-ერთი კილოს, კერძოდ, იმერულის აღსანიშნავად გამოიყენება (და გამოიყენებოდა) რუსულში, მაგრამ აქ შესაბამისი რუბრიკა მეგრულის ლექსიკურ ნიმუშებს წარმოგვიდგენს. რაც შეეხება მესამე გლოსონიმს (*сванетский*), იგი ყველაზე ნაკლებ პრობლემურია: მართებული ფორმაა *сванский*.

იმ გაგებით, რომ მის ტექსტში, რომელიც რუსულადაა დაბეჭდილი, არ არის განმარტებული უცხოელებისათვის, როგორ უნდა წარმოითქვას ესა თუ ის სიტყვა, რაც ლექსიკონს გამოუსადეგარს ქმნის მათთვის; მოკლე შენიშვნების იმის შესახებ, როგორ უნდა გამოისახოს უცხო ენათა ბგერები რუსული ასონიშნებით, ამ მხრივ ნაკლებად საკმარისია. თქმაც არ სჭირდება იმას, რომ, თანამედროვე ფილოლოგიის თვალსაზრისით, პალასისა და იანკოვიჩის შრომებს მცირე მნიშვნელობა აქვთ; მათი გამოჩენა იმის მაჩვენებელია, რო ენათმეცნიერება იმ დროს ჯერ კიდევ ყრმობის ასაკში იყო“ (ვორონოვი 1858, გვ. 166-167). ფ. ვორონოვის ეს შეფასება უდავოდ მკაცრია. ჩვენი მხრივ, დავამატებთ, რომ ეს უფრო ეხება მეორე ნაშრომს. ეს იმითაც ჩანს, რომ მას გაგრძელება არ მოჰყოლია. თუ ყურადღებად მივაქცევთ წყაროების ასპექტს, იგი არ გამბდარა ასეთი რომელიმე, მოგვიანებით შექმნილი რესურსისათვის. უსამართლობა იქნებოდა, რომ არ დაგვემოწმებინა ნაშრომი, რომლის ავტორსაც არათუ განსხვავებული, არამედ საპირისპირო მოსაზრება აქვს. აი, ციტატაც: „ამ ლექსიკონის (იგულისხმება იანკოვიჩ დე მირიევის ოთხტომეული – თ. ზ.) გამოცემა გახდა ბიძგად ამგვარი სახის შრომების შესადგენად, რომლებიც ეხებოდა ენების კატალოგიზაციას დასავლეთ ევროპაში“ (აბრეგოვა 2022: 77). ჩვენ პრინციპულად არ ვეთანხმებით ამ მტკიცებას, რადგან ნათქვამის დასადასტურებლად არანაირი ფაქტობრივი მონაცემი არ არსებობს. აღსანიშნავია, რომ ციტატის ავტორსაც არ მოაქვს რაიმე მაგალითი. სულ სხვა ვითარებაა პ. ს. პალასის ორტომეულის შემთხვევაში, რომელიც, არაერთი ნაშრომის წყაროს როლი შეასრულა. ეს ობიექტური სინამდვილეა.

დასკვნა

ჩვენი ამოცანა იყო, თვალსაჩინოდ წარმოგვედგინა თ. იანკოვიჩ დე მირიევის ოთხტომეულ ლექსიკონის სტრუქტურა, წყაროები, მახასიათებლები და მასში ქართველურ ენათა ლექსიკის პოვნის რეზულტატები; ეს ამოცანა ჩვენ შევასრულეთ დიდი, შეიძლება ითქვას, არარაციონალური შრომის ფასად; სამაგიეროდ, წარმოვადგინეთ და დავალაგეთ ფაქტობრივი მასალა, სადაც ნაჩვენებია ობიექტური სურათი ქართველურ ენათა ლექსიკოგრაფიული ფიქსირების თვალსაზრისით. ჩვენ მიერ ამოკრებილი თვალსაჩინო მასალა მკვიდრ საფუძველს შექმნის იმისათვის, რომ ქართველურ ენათა შესწავლისა და დოკუმენტირების ისტორიის შესწავლისას მსჯელობა და შეფასებები ობიექტური მასალით იქნეს გათვალისწინებული.

ლიტერატურა

1. აბრეგოვა 2022 – Абрегова С. К. 2022. Зарождение лексикографии. *Языковая картина мира. Ценностные смыслы: сб. ст. по материалам международной очно-заочной научно-практической конф., посвященной 100-летию Кубанского государственного аграрного университета имени И. Т. Трубилина и 90-летию кафедры иностранных языков*, отв. за вып. А. С. Усенко. Краснодар: КубГАУ; 73-80.
2. ალტერი 1798 – Alter, F. C. 1798. *Ueber georgianische literatur*. Wien: Trattner.
3. გაფრინდაშვილი 2005 – გაფრინდაშვილი, ლ. 2005. „დედათა კითხვა“ თუ „ქალთა საკითხი“ საქართველოში. *გენდერი, კულტურა, თანამედროვეობა*, რედ. ლ. გაფრინდაშვილი. თბილისი: კავშირი „ქალების ინიციატივა თანასწორობისათვის“; 28-48.
4. გროტი 1877 – Грот Я. К. 1877. Филологическія занятія Екатерины Второй (Сравнительные словари). *Русский Архив*, 4: 425-442.
5. დანელია 1941 – დანელია, ს. 1941. *ლიტერატურული და ფილოსოფიური წერილები*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
6. ედვარდსი & სხვ. 1797 – Edwards, B., Ellis, G., Baert, A. B. F., de Sainte Croix, G. E. J. 1797. *Mémoires historiques et géographiques sur les pays situés entre la mer noire et la mer caspienne: avec un vocabulaire des dialectes et deux cartes, auxquels on a joint un voyage en Crimée*. Paris: Jansen.
7. ელისი 1788 – Ellis, G. 1788. *Memoir of a Map of the Countries Comprehended Between the Black Sea and the Caspian; with an Account of the Caucasian Nations, and Vocabularies of Their Languages*. London: J. Edwards.
8. ვორონოვი 1858 – Воронов А. 1858. *Федор Иванович Янкович де Мириево, или Народные училища в России при императрице Екатерине II-й*. Санкт-Петербург: В Тип. Эдуарда Праца.
9. იაგოზი 1910 – Ягич И. В. 1910. *Исторія Славянскои Филологіи*. Санкт-Петербург: Типографія Императорскои Академіи Наукъ.
10. იანკოვიჩ დე მირიევი 1790-1791 – Янкович де Мириево Ф. И. (1790-1791). *Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный*. Т. 1-4. Санкт-Петербург: Тип. Брейткопфа.
11. კამინსკაია 2017 – Каминская Л. Н. 2017. Албанская лексика в словаре «Сравнительный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположенный» (1790–1791 гг.). *ИНДОЕВРОПЕЙСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ И КЛАССИЧЕСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ-XXI (чтения памяти И. М. Тронского)*. Материалы Международной

- конференции, проходившей 26–28 июня 2017 г.* Отв. редактор Н. Н. Казанский. Санкт-Петербург: Наука; 363-370.
12. კიკვიძე 2024 – კიკვიძე, ზ. 2024. ენის სახელწოდების აღმნიშვნელი ტერმინები: *ლინგვონიმი/ლინგვანიმი, გლოსონიმი/გლოტონიმი, ლოგონიმი* და ა. შ. *ტერმინოლოგიის საკითხები*, 6: 89-100.
 13. კიკვიძე და ფაჭულია 2021 – Kikvidze, Z., Pachulia, L. 2021. George Ellis's 130 English Words and Their Equivalents in Caucasian Languages (Evidence from his 18th c. book). *General and Specialist Translation / Interpreting: Theory, Methods, Practice: International Conference Papers*, ed. by S. Sydorenko. Kyiv: Agrar Media Group; 226-234.
 14. კიკვიძე და ფაჭულია 2023 – კიკვიძე, ზ., ფაჭულია, ლ. 2023. *ორი ნიშანსვეტი ადრეულ ბრიტანულ კავკასიოლოგიაში*. თბილისი: სამშობლო.
 15. ორლოვსკაია 1965 – Орловская, Н. 1965. *Грузия в литературах западной Европы XVII-XVIII веков*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
 16. პალასი 1787 – Паллас, П. С. 1787. *Сравнительные словари всех языков и наречий собранные десницею всевысочайшей особы*, ч. 1. Санкт-Петербург: Шнор.
 17. პალასი 1789 – Паллас, П. С. 1789. *Сравнительные словари всех языков и наречий собранные десницею всевысочайшей особы*, ч. 2. Санкт-Петербург: Шнор.

The Kartvelian Languages in Theodor Yankovich de Mirievo's Dictionary

Tamriko Zarandia

Abstract

The present paper is a discussion of Theodor Yankovich de Mirievo's *A Dcomparative Dictionary of All Languages and Dialects Arranged in Alphabetical Order* (four volumes) published in Saint Petersburg in 1790-1791. The dictionary includes more than 60,000 lexical specimens from 272 languages and dialects, thus considerably prevailing over P. Pallas's dictionary (1787; 1789), its immediate predecessor and source. However, as my investigation has demonstrated, in terms of the representativeness (based on both quantitative and qualitative data) of the Kartvelian languages (Georgian, Megrelian, Svan), no differences have been attested between them. Th. Yankovich de Mirievo's dictionary is of only a historical significance with respect to the history of studies and documentation of the Kartvelian languages.

Keywords: Kartvelian languages; vocabulary; comparative dictionary.